

УДК 342.2

*Д. С. Терлецький***КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Постановка проблеми. Змістовний аналіз початкової та наукової літератури з конституційного права засвідчує, що незважаючи на значущі загальнотеоретичні напрацювання відносно правової природи та сутності правового регулювання, його механізму, до тепер відсутнє їх комплексне й системне осмислення крізь призму конституційно-правової матерії.

Стан дослідження. Звісно, галузеві складові механізму правового регулювання (конституційно-правові норми, правовідносини та акти, конституційно-правова правосвідомість тощо) неодноразово розглядалися як безпосередньо, так і як складові більш загальних досліджень [1-6]. Серед останніх, особливо слід виокремити монографічне дослідження В.Л. Федоренка «Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти», присвячене обґрунтуванню цілісної теорії багатогранної (багатовимірної) системи конституційного права України на протигагу поширеній нині лінійній систематиці конституційно-правових норм і інститутів.

Також наявні роботи, присвячені визначенню особливостей конституційно-правового регулювання у певних сферах суспільних відносин. Йдеться, зокрема, про дослідження, спрямовані на системний аналіз змісту, форм і механізмів конституційно-правового регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні [7], визначення теоретичних та практичних проблем конституційно-правового регулювання мовних відносин в Україні та зарубіжних країнах [8], відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні [9], особливостей конституційно-правового регулювання у сфері створення й діяльності органів самоорганізації населення [10] тощо.

Втім, найбільш близькими до розв'язання озвученої мети, зважаючи на їх масштабність, є проведені вітчизняними науковцями розвідки проблем становлення та розвитку сучасного українського конституціоналізму [11-13], який порівняно нещодавно став предметом особливої дослідницької уваги.

У той же час, попри таку прискіпливу увагу, конституціоналізм не отримав у вітчизняній конституційно-правовій науці єдиного визначення та інтерпретується по-різному. Його розглядають у якості: теорії, ідеології і практики обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав, свобод та інтересів особи [11, с. 73]; сукупності ідей та уявлень про роль конституції у суспільстві та відповідне їх втілення у політико-правових відносинах [12, с. 23]; політико-правової ідеології державного правління, обмеженого за змістом конституції [13, с. 17]; ідейно-політичної доктрини та відповідного руху [14, с. 70-71]; політико-правової категорії, що опосередковує місце і роль конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходять свій вияв у її верховенстві та харак-

тері впливу на суспільні відносини [15, с. 54]; сукупності світоглядних поглядів на способи й методи ефективного регулювання конституційних правовідносин, об'єктивно сформовану систему конституційного права, систему конституційного законодавства, стрижнем якої виступає Основний Закон, систему конституційно-правової науки і освіти, а також усталену конституційну правотворчу та правозастосовну практику [16, с. 115].

Огляд наведених та інших дефініцій категорії «конституціоналізм» дає підстави стверджувати про три основні напрями його характеристики: політичний, філософсько-історичний та юридичний. За останнього підходу конституціоналізм може також інтерпретуватися у вузькому (як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів) або у широкому сенсі (як складна політико-правова система). При цьому переважаючими у вітчизняній науковій літературі є визначення конституціоналізму, побудовані на основі категорій політико-правового режиму і обмеженої державної влади.

Привертає увагу, що у низці випадків конституціоналізм ототожнюють з «практикою конституційного регулювання суспільних відносин» [13, с. 17] або включають «усталену конституційну правотворчу та правозастосовну практику» [16, с. 115], «юридичну практику реалізації відповідних ідей і норм, що їх закріплюють» [17, с. 59] до його змістовної характеристики. Традиційні складові механізму правового регулювання відносять до політико-правової системи конституціоналізму [11, с. 110; 18, с. 104], виокремлюють функціональний механізм українського конституціоналізму, характеристика якого перекликається із характеристикою механізму правового регулювання [11, с. 373-415], ґрунтовно розглядають проблеми реалізації конституції та конституційних норм [12, с. 324-334] тощо.

Ототожнення категорій «конституціоналізм» та «конституційно-правове регулювання», тим не менш, видається цілком безпідставним. Адже, конституціоналізм являє собою конституційну доктрину – наукову теорію, що набуває свого доктринального значення через «впровадження її положень в програмні документи політичного характеру, нормативні правові акти, договірні і звичайні норми, рішення органів державної влади та самоврядних громад» [19, с. 10].

Конституціоналізм як «правова доктрина має практичну спрямованість, оскільки не тільки пропонує теоретичне обґрунтування проблем, які виникають, а й має реальну можливість неопосередкованого впливу на державноправове будівництво» [19, с. 11], і тому втілюється, принаймні, на трьох рівнях: 1) сукупності певних ідей, концепцій та теорій про природу конституції; 2) політично-правової практики втілення цих ідей в життя; 3) конституційного регулювання відповідних соціальних явищ і процесів.

Видається обґрунтованим, виходячи з наведеного розуміння, стверджувати, що теорія і практика конституційно-правового регулювання являє юридизоване середовище втілення доктрини конституціоналізму і, у цьому сенсі, відображає її сутнісні характеристики, але у жодному разі не поглинається і не підміняється цією доктриною.

Визнаючи та підкреслюючи цінність наявних досліджень сучасного українського конституціоналізму, слід вказати, що, вони, зважаючи на їх предметну

спрямованість, природно, не містять цілісної характеристики конституційно-правового регулювання – системи, що, насамперед, потребує аналізу свого системного та динамічного характеру.

Наразі, на тепер відсутні дослідження, безпосереднім предметом яких виступало б власно конституційно-правове регулювання; які б ставили за мету, приймаючи до уваги наявні загальнотеоретичні напрацювання, здійснити аналіз механізму конституційно-правового регулювання, його складових, виявити їхні структурні взаємозв'язки і функціональні залежності, визначити галузеві особливості та тенденції регулювання у конституційно-правовій сфері.

Виклад основного матеріалу. Конституційно-правове регулювання як предмет самостійного наукового дослідження, передусім, повинно визначатися як функціонуюча система, цілісне утворення, яке має якісно нові властивості, відсутні в її складових, що проявляються в динаміці, під час цілеспрямованого впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування.

Системний підхід до дослідження конституційно-правового регулювання, що дозволяє виявити внутрішній механізм дії окремих компонентів, їх взаємодії на різних рівнях, ґрунтується на сприйнятті конституційно-правового регулювання як відносно відкритої системи, що складається з систем нижчого порядку та входить до систем вищого.

Загалом будь-яка система розглядається як цілісне утворення, що складається із пов'язаних один з одним компонентів. Однак систему утворює лише об'єктивний, закономірний та необхідний зв'язок між складовими цілого, а не зв'язок сам по собі, навіть найбільш міцний. Відповідно, система являє собою природне, внутрішнє об'єднання складових цілого, а не їхній механічний конгломерат або сумативне поєднання. Відносини, в яких перебувають один з одним компоненти системи, формують її структуру. Структурна упорядкованість компонентів системи, відображаючи їхню взаємодію та функціональну залежність, надає системному цілому відносну стійкість, окреслює межі припустимих змін властивостей її складових та їхніх зв'язків та забезпечує єдність цілого [20, с. 610-611, 612-614; 21, с. 251-253].

Аналіз системних утворень у праві виявляє різний рівень множинності їх комплексу: поряд з односистемними існують також і багатосистемні правові утворення. Наприклад, система правової «клітинки» – норми права – відносно проста, односистемна. Тоді, як система інституту права включає в себе ряд простих систем (підсистем), відповідних правових норм, і тим самим стає багатосистемною. При цьому визначальною, головною властивістю будь-якої системи, зокрема правової системи, є її інтегративність, яка, з одного боку, утворює якість системи, а з іншого – з'єднує її компоненти у внутрішньо організовану структуру. Інтегровані якості правової системи обумовлюють методологічні основи її дослідження. Так, одинична правова норма або стаття нормативно-правового акту не в змозі впливати на відповідні суспільні відносини. Лише в єдності з іншими правовими засобами, що входять до складу даної правової системи, досягається ефективне правове регулювання таких відносин [20, с. 253; 256-257].

Системний характер цілісності з необхідністю передбачає її відносну самостійність та визначає аналіз складових у контексті цілого, а не зведення властивостей

цілого до властивостей його складових. Саме ціле визначає сутність, зміст, функціональне призначення і місце компонентів у системі. Інакше кажучи, властивості системи докорінно відрізняються від властивостей її складових і просто значення якоїсь малої частини одного або декількох елементів аж ніяк не відображає адекватно властивостей системи, до якої входять такі складові. Важливо, що система здатна істотно змінювати вже наявні та утворювати нові складові у межах своєї єдності [20, с. 253].

Узагальнивши досягнення системних досліджень, зокрема, загальної теорії систем, Д.А. Керімов свого часу зазначив що, загальне визначення системи, що має гносеологічну мету, повинне включати такий «набір» характеристик, який би дав змогу орієнтувати будь-яке системне дослідження, «по-перше, на виявлення складових системної цілісності; по-друге, на виявлення специфічних якостей кожної зі складових; по-третє, на аналітичне вивчення зв'язків, відносин і залежностей складових між собою; по-четверте, на узагальнення складових у їх якісній визначеності та взаємодії, що розкриває властивості системи як єдиного цілого; по-п'яте, на пізнання функціонального призначення, ролі й ефективності впливу системи і кожної її складової на середовище і зворотного впливу середовища на систему [20, с. 244].

Системний підхід до осмислення конституційно-правового регулювання передбачає його комплексне дослідження і, насамперед, вимагає виявлення якостей системності та структурно-функціональних залежностей. Наведена методологічно вірна позиція Д.А. Керімова, що зберігає свою актуальність, покладена в основу осмислення системності конституційно-правового регулювання, має дозволити сформулювати його якісні характеристики, до числа яких, передусім, видається можливим віднести:

- інтегративність конституційно-правового регулювання, що засвідчує поєднання його компонентів у цілісне утворення, яке має внутрішньо організовану структуру, та їх впорядковане функціонування, взаємодію та функціональну залежність;

- динамічність конституційно-правового регулювання, що засвідчує його здатність, перебуваючи під впливом зовнішнього середовища і зворотно впливаючи на нього, змінювати свій стан з плином часу;

- емерджентність конституційно-правового регулювання, що засвідчує його здатність набувати властивостей, які не зводяться до властивостей компонентів, проте залежать від них.

У контексті виокремлення інших якісних характеристик системності конституційно-правового регулювання надзвичайний інтерес, видається, становить осмислення його детермінованості і стохастичності, що однаковою мірою взаємно передбачають і виключають одна одну. Причинно-наслідкові зв'язки у взаємодії необхідності та випадковості особливо притаманні правовій, і відповідно, конституційно-правовій сфері.

Визначення ролі і значення ймовірнісних випадковостей при здійсненні конституційно-правового регулювання очікувано зачіпає цілу низку важливих питань.

Визначеність та невизначеність як рівнозначні, іманентні властивості права, що перебувають у взаємному зв'язку та взаємодії через конкретизацію

[22, с. 75-76; 23, с. 7]; принцип правової визначеності, що розглядається як загальний принцип права – складова верховенства права, і спирається на концепцію передбачуваності [24, с. 23]; конфліктність правових, і зокрема конституційно-правових, відносин [25, с. 45-48] – ось лише деякі питання, що мають бути ґрунтовно розглянуті при вивченні ймовірнісного характеру причинно-наслідкового зв'язку як результату накладання, зіткнення необхідних та випадкових детермінацій при здійсненні конституційно-правового регулювання.

У цьому контексті також мають бути осмислені внутрішні механізми конституційно-правового регулювання, що забезпечують його цілісність, окреслюють критичні припустимі межі мінливості його властивостей та властивостей його складових.

Таким чином, дослідження конституційно-правового регулювання має базуватися на сприйнятті її як динамічної, відкритої системи, структурні складові якої забезпечують досягнення системою в цілому бажаної юридично значущої мети та адаптують її структуру до зовнішніх та внутрішніх чинників.

Література

1. Данилюк Ю.В. Теоретичні засади конституційних правовідносин в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ю.В. Данилюк; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2009. – 19 с.
2. Джерела конституційного права України / [Ю. С. Шемшученко та ін.; відп. ред.: Ю.С. Шемшученко, Н.М. Пархоменко]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Науков. думка, 2010. – 709 с.
3. Сінкевич О.В. Норми конституційного права України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О.В. Сінкевич; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 17 с.
4. Чистоколяний Я.В. Конституційно-правові норми в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Я.В. Чистоколяний; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2005. – 20 с.
5. Цоклан В.І. Система сучасних джерел конституційного права України: монографія / В.І. Цоклан, В.Л. Федоренко; за ред. В.Л. Федоренка. – К.: Ліра-К, 2009. – с.
6. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: монограф. / В.Л. Федоренко. – К.: Ліра-К, 2009. – 580 с.
7. Кафарський В.І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності / В.І. Кафарський; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Логос, 2008. – 559 с.
8. Ткаченко Є.В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ткаченко Є.В.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2009. - 19 с.
9. Биков О.М. Конституційно-правове регулювання відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Биков Олександр Миколайович; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2012. – 39 с.
10. Мішина Н.В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження / Н.В. Мішина; Одес. нац. юрид. акад. – О.: Друк. дім, 2009. – 297 с.
11. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм / А. Р. Крусян. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 559 с.
12. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції / М.В. Савчин. – Ужгород: Поліграф-центр "Ліра", 2009. – 371 с.
13. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм / Юрид. фірма «Салком». Науков.-аналіт. центр. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 559 с.
14. Стецюк П.Б. Конституційний Суд України як суб'єкт формування сучасного українського конституціоналізму (до постановки проблеми) / П.Б. Стецюк // Право України. – 2010. – № 6. – С. 70-74.
15. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України. Повний курс / О.В. Совгіря, Н.Г. Шукліна. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 544 с.

16. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник / за заг. ред. В.Л. Федоренка. – 4-е вид., перероб. і доопр. – К.: Видавництво Ліра-К, 2012. – 576 с.
17. Гергіца А.З. Конституціоналізм як категорія науки конституційного права / А.З. Гергіца, І.Є. Словська // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Правознавство. – 2001. – Вип. 103. – С. 57-60.
18. Конституційне право України: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти / В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький, О.В. Городецький [та ін.]: за ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – 734 с.
19. Пряхина Т. М. Конституционная доктрина современной России / Т.М. Пряхина; под ред. В. Т. Кабышева. – Саратов: Издво Саратов. унта, 2002. – 140 с.
20. Філософський енциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Е. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
21. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. / 2-е изд. – М.: Аванта+, 2001. – 560 с.
22. Власенко Н. Разумность и определенность в правовом регулировании: моногр. / Н. Власенко. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: ИНФРА. – М., 2014. – 157 с.
23. Назаренко Т.Н. Неопределенность в российском праве: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Рос. акад. правосуд. - Москва, 2006. – 23 с.
24. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / С.П. Погребняк; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2009. – 36 с.
25. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: монографія / А. Єзеров. – Одеса: Юридична література, 2008. – 240 с.

Анотація

Терлецький Д. С. Конституційно-правове регулювання як предмет наукового дослідження. – Стаття.

У статті доводиться доцільність та обґрунтованість виокремлення та змістовно-сутнісного осмислення конституційно-правового регулювання як предмета самостійного наукового дослідження. У такому контексті конституційно-правове регулювання автор пропонує розглядати як функціонуючу систему, що має якісно нові, відсутні в її складових, властивості, які проявляються в динаміці, під час цілеспрямованого впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування.

Ключові слова: правове регулювання, механізм правового регулювання, конституціоналізм, система, системний метод, структурно-функціональний метод.

Аннотация

Терлецкий Д. С. Конституционно-правовое регулирование как предмет научного исследования. – Статья.

В статье доказывается целесообразность и обоснованность выделения и содержательно-сущностного осмысления конституционно-правового регулирования как предмета самостоятельного научного исследования. В таком значении конституционно-правовое регулирование автор предлагает рассматривать как функционирующую систему, которая имеет качественно новые, отсутствующие у ее составляющих, свойства, проявляющиеся в динамике, во время целенаправленного воздействия на общественные отношения с целью их упорядочения.

Ключевые слова: правовое регулирование, механизм правового регулирования, конституционализм, система, системный метод, структурно-функциональный метод.

Summary

Terletsy D. S. Constitutional and legal regulation as a subject of scientific research. – Article.

This paper considers the constitutional and legal regulation as a subject of scientific research. Proving the correctness of such approach the author defines constitutional and legal regulation as a functioning system that has qualitatively new properties, which are manifested in dynamics.

Key words: legal regulation, mechanism of legal regulation, constitutionalism, system, system method, structural-functional method.